

Stjepan KUŠAR, *Skriveni Bog. Pokušaji na razmeđu filozofije i teologije*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko katoličko sveučilište, MMXXIV. (=2024.), 154 str.

Ozren Žunec

ozrenzunec@gmail.com

Naslov i podnaslov znanstvene autorske knjige Stjepana Kušara: *Skriveni Bog. Pokušaji na razmeđu filozofije i teologije* jasno i točno opisuju njen sadržaj i autorov pristup. Bog je tema knjige i to upravo onakav kakav je dan u naslovu: *Deus absconditus*, skriveni Bog, Bog koji tek treba da se otkrije, da se pojavi, pojmi, shvati i razumije.

Bog je doduše objavljen, on je *Deus revelatus*, ali je mnogima, a vjerojatno ponajviše onima koji ga nastoje misliti, skriven upravo onako kako kaže prorok, dakle onaj među ljudima kojima se Bog najviše otkriva: »Doista ti si Bog skriveni, Bog Izraelov, Spasitelj« (Iz 45,15). To se može shvatiti na mnogo načina, primjerice tako da se Bog ne otkriva izravno u svojim djelima, ili, opet, riječima Ivanovim, da »Boga nitko nikada nije vidio« (Iv 1,13), ali i tako da onaj koji svojim ljudskim umom želi misliti Boga ostaje u nedoumicama jer sve ono otkriveno i znano samo podvlači koliko je toga još skriveno, nepoznato i neshvatljivo. Stjepanova knjiga je pogled na obje strane mišljenja o Bogu, onu otkrivenu i onu skrivenu. Bog je u njoj Bog naprosto i jednostavno, Bog *qua* Bog, viđen i mišljen u svojoj božanskoj biti i, koliko je moguće, po strani od čisto ljudskih interesa, potreba i misaonih navika i slobodno od uvriježenih ideja koje otežavaju takav pogled. To je pokušaj da se Boga vidi najbliže onome kako bi Bog vidio sama sebe.

Pristup je ostvaren iz vidokrugla filozofije i teologije za koje je Božje biće prvi (teologija) ili jedan od prvih (filozofija) predmeta i pojmova. Dakako, ove discipline imaju bogate, duge i razrađene tradicije koje neki put mogu pomoći otvaranju misaonog pogleda u bit stvari, ali ga mogu i zastrti, pa ih je u tom smislu potrebno metodologijski i sadržajno »protresti« da bi se omogućio pristup slobodan od ustaljenih rješenja koja često samo prikrivaju nemogućnost, ali i nesklonost čovjeka da se misaono radikalno i bespoštedno uhvati u koštac s najtežim i krajnjim pitanjima.

Knjiga se zapravo sabire u temeljno pitanje: Kako misliti Boga? Kako razumjeti Božje značajke, bit, djelovanje? Po strani od vjerskog iskustva, možemo li umom pojmiti Boga tako da je riječ zaista o njemu, te da u tome ne progovaraju i svoje pravo ne traže ljudske potrebe, interesi, različite misaone sheme, pa čak i pretjerano samopouzdanje koje izvire iz takvog pristupa. Autor je u svome pristupu spojio nekoliko stvari: izvanrednu informiranost o stanju literature, hermeneutičku preciznost i oštricu spekulativnog mišljenja.

U poglavlju »Teodiceja«, koje je zasigurno središnje u knjizi, autor je na početku dao kritički i rezonirani povijesni (od Platona preko Leibniza, »oca« teodiceje, naovamo) pregled koncepata, mišljenja i rješavanja nad čovječanstvom odvajkada lebdećeg pitanja: Odakle zlo? Jer, ako je Bog benevolentno biće koje ljubi svoje stvorenje, kako to da ta ista stvorenja, čak i bez ikakve svoje krivnje, doživljaju patnje i stradanja. Analiza pokazuje da su i najveći dio odgovora na to pitanje, a ponekad i samo pitanje, zapravo nesuvisli. U drugom dijelu poglavlja autor poduzima analizu *Knjige o Jobu* i svojevrсном »sudenju« koje Job, nezasluzeno kažnjava, upriličuje Bogu. Ova je interpretacija svojom svježinom, izvornošću, ali još više odgovorima i zaključcima izvanredno postignuće teološke i filozofijske hermeneutike.

Poglavlje o sličnosti Boga – odnosno o »Lateranskom pravilu« – pita kako možemo misliti Boga, možemo li ga zamišljati kao sličnog ili nesličnog nečemu ili nekome, te se nalazi na istom tragu pročišćavanja koncepcija, kao nastojanje da se iz teologijskog diskursa uklone natruhe svega što sprječava autentičan odnos spram Boga. Autor zaključuje da diskurs sličnosti i nesličnosti, kao neizbježno polazište mišljenja, postiže najviše ako o Bogu ne govorimo u trećem nego u drugom licu, ako mu se obraćano molitvom, dakle ne apofantičkim logosom u kojem se nekome ili nečemu nešto predicira, nego u govoru koji u tišini izriče »neizrecivost i preobilje osjećaja koji stvorenje ima pred svojim stvoriteljem« (125). U toj izravnosti pristupa Bogu ogleda se još jednom autorova težnja da se Boga učini neposredno prisutnim u svoj njegovoj neizrecivosti, ali ipak u vrlo bliskom, intimnom odnosu.

Slično tome, u poglavlju o analogiji raspravlja se o mogućnosti i nemogućnosti da se o Bogu govori polazeći od ljudskih iskustava sa bićima koja nisu Bog a s obzirom na ograničena čovjekova iskustva i kako u tome kontekstu izbjeći antropomorfizam i agnosticizam. Tekst je karakterističan za autorovo nastojanje da mišljenje Boga koliko je god moguće oslobodi od svega obično-ljudskoga, uključujući tu i rutinu i ustaljene obrasce racionalnog mišljenja, ali da to mišljenje zadrži značajke ljudskog mišljenja. I to je upravo analogija: nastojanje da se ljudskim riječima koliko je moguće primjereno govori o Bogu – a to znači s isključenjem svega onoga što ne uvažava s jedne strane različitost Boga, a s druge njegovu neposrednu prisutnost.

Do čega se zapravo svim ovim uvidima dopire izrečeno je na kraju »Teodiceje«, gdje autor zaključuje da u teodicejskoj perspektivi paradoksa Boga i zla,

ono »što izgleda da je protivno svim dosadašnjim uvidima uma, ne mora nužno samim time biti protivno i umu kao takvom«. Smatrajući da »sadašnje stanje svijeta i društva sa svim svojim zlima može pobuditi teodicejsko pitanje«, autor ga rješava takorekuć praksom dobra, naime tako da treba, kako je napisao Sulpicije Sever u biografiji svetog Martina – prijevod upravo iz pera Stjepana Kušara od ovog je proljeća dostupan i na hrvatskom jeziku – živjeti »*pie, sancte, religiose*, bogupredano, bogougodno, bogobožno« (55). »Rješenje« teodicejskog problema ali i mišljenja Boga, autor vidi u tome da

»u evanđeoskoj perspektivi naglasak nije na prošlosti, nego na sadašnjosti u kojoj valja odgovarajuće djelovati (činiti djela Božja) pogleda uprta u budućnost koju Stvoritelj otvara po njegovu utjelovljenom Logosu, Isusu Kristu. Prvo pak i temeljno djelo Božje jest da čovjek vjeruje u njega i dadne se njime voditi u svojem životu i djelovanju. Tako nastaje nešto novo koje se više ne izvodi iz onoga prošlog. Imajući to u vidu može se reći da Bog vjeruje ljudima da su – u osloncu na njega – sposobni za novost života. On ide pred njima u Isusu Kristu i unosi svjetlo u njihov život i djelovanje« (*isto*).

Općenito se može kazati da je riječ o djelu iznimne originalnosti i u našim prilikama rijetko viđene misaone odlučnosti i principijelnosti. Autor je, zahvaljujući svojem iznimnom obrazovanju i poznavanju materije, postavio čvrste vlastite metodologijske i hermeneutičke temelje za svoje analize i interpretacije i njih se čvrsto držao te je onda i polučio posve originalne rezultate. Tekstovi u knjizi nastali su kao izraz autorova dubokog poznavanja svetih spisa i crkvenog nauka te na temelju iznimno pažljivo postavljene hermeneutike. Ujedno, tekstovi su sastavljeni pomnom akribijom, u tumačenjima nema brzopletog forsiranja niti dramatičnih, ali paušalnih teza te su izbjegnute zamke misaonih klišea.

Djelo pokreće više filozofijskih i teoloških tema i rasprava, čije se polagano zamiranje posljednjih decenija moglo zamijetiti. Osobito treba istaći teodiceju, kao jedno od razmjerno zaboravljenih pitanja i problema koje – vjerojatno zbog svoje težine – ne privlači pozornost istraživača i znanstvenika.

Pitanje o tome kako valja misliti Boga središnje je pitanje ne samo religije, nego i cijele duhovne tradicije, uključujući i filozofiju koja je od početka pratila i pripremala teološke koncepcije. Za autora je karakteristično upravo paralelno držanje obiju disciplina, čime oživljava najbolju bogoslovnu tradiciju, pa uz taj autorov originalan i svjež pristup, djelo može biti od koristi u oživljavanju filozofijskih i teologijskih rasprava. S obzirom na oscilacije značenja religije u suvremenom društvu, a koje su uzrokovane djelomično i stanovitim stišavanjem i malaksavanjem utemeljenijih rasprava u teologiji koje bi pitanje mišljenja Boga kako pročistile tako i obnovile te učinile jednim od putokaza za čovjekovo postupanje u svijetu koji je sve podložniji ljudskoj arbitrarnosti i sebičnosti, ova je knjiga iznimno relevantna – i to ne samo u stručnom pogledu nego i za život i opstanak čovjeka i svijeta. Ovu knjigu treba čitati paralelno sa svim ključnim

tekstovima koji raspravljaju o sadašnjosti i budućnosti, te je nezaobilazna lektira za promišljanje čovjekove sudbine i njegovih mogućnosti.

Kao osobito postignuće navest ćemo »stavljanje u zgrade« svih isključivo ljudskih neduhovnih i drugih tome srodnih interesa iz mišljenja Boga i dolazak do shvaćanja Boga koje je na putu prema onome koju bi on sam imao, a da je to mišljenje istovremeno i ljudsko. To je postignuće koje se u literaturi nalazi iznimno rijetko. Knjiga je onakva kakav je i Stjepan Kušar: smirena, duboka, misaona i promišljena, zabrinuta, hrabro spremna na paradoks, iznad svega optimistična i uvijek pomalo *na rubu*, u prvom redu na rubu dokučivog i mišljivog.